

4. MISYLO, E. (1997) Peredmowa. In: E. Misylo, ed. *Akcja "Wisła". Dokumenty*. Lviv, New York: Misioner, pp. 3–45.

5. SOROKA, Yu. (2007) *Naseleniia Zakhidnoukrainskikh zemel. Deportatsii, pereseleniia, mobilizatsii, migratsii. 1939–1950-ti roky*. Kyiv: VPTs "Kyivskii universytet".

6. MIRONOWICZ, E. (2003) *Polityka władz Polski Ludowej wobec Ukraińców w latach 1944–1947*. In: J. Pisuliński, ed. *Akcja "Wisła"*. Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej.

7. MOTYKA, G. (2009) *W kręgu "Łun w Bieszczadach"*. Warszawa: Rytm.

Надійшла до редколегії 17.09.15

I. Patrylak, Doctor in History, Professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

OPERATION "VISTULA" IN REPORTING DOCUMENTS OF UKRAINIAN NATIONALISTIC UNDERGROUND MOVEMENT

Operation "Vistula", i.e. a mass deportation of the Ukrainian population from South-Eastern Poland – in the Ukrainian historiography called "Zakerzonnia" – to the North-Western part of the Polish state, was a final stage of drama of Ukrainians living in post-war Poland. The reasons behind this operation, its course and consequences of the expulsion of ethnic Ukrainians have been almost fully described by Polish and Ukrainian historians. Researchers, however, have not dealt with the perception of this campaign by members of the Ukrainian nationalistic underground movement. This article aims at fulfilling this research gap. It shows, basing on reports of the OUN underground movement, how members of Ukrainian nationalistic underground movement were observing preparations of the Polish army and "law enforcement agencies" to the deportation of the Ukrainian population of that region. It also describes how they understood and perceived period of deportation and what assessment they gave to him. One has to underline that documents of Ukrainian nationalistic underground movements clearly indicate that in the period of preparation to the deportation (winter and early spring 1947) OUN activists did not manage to comprehend the goal of observed preparation, and therefore they were absolutely surprised by the deportation of the entire Ukrainian population from the east-southern voivodships of the Polish state. Subsequently they could not work out measures, which might prevent this action and enable a further fight in "Zakerzonnia" under the new circumstances, when Ukrainian population had "disappeared" from that region.

Key words: Operation "Vistula", deportation, Ukrainian nationalistic underground, Polish army, reports, civil population.

УДК 930.1(477)

Т. Пшеничний, канд. іст. наук, мол. наук. співр.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

СТАНОВИЩЕ УКРАЇНСЬКОЇ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ В 1939–1942 РР. У ДОСЛІДЖЕННЯХ УКРАЇНСЬКОЇ НАУКОВОЇ ЕМІГРАЦІЇ

Політичні процеси ХХ ст. несли за собою не лише геополітичні зміни, але й серйозно трансформували гуманітарну складову суспільства. Так, унаслідок поширення радянської ідеологічної кампанії, серйозних змін зазнала вітчизняна історична наука. Це призвело до того, що багато істориків через конфронтацію з провідними структурами змушені були емігрувати за межі СРСР і там продовжувати свою наукову діяльність. Саме такій діяльності української наукової еміграції присвячена дана стаття. У ній висвітлюється одна з актуальних проблем вітчизняної історії – становище Української греко-католицької церкви в умовах потужних суспільно-політичних змін, які відбулися на українських землях внаслідок початку Другої Світової війни.

Ключові слова: Українська греко-католицька церква, еміграція, історіографія, СРСР, історичні дослідження.

Аналізуючи церковний чинник у вітчизняних державотворчих процесах ХХ ст., стикаємося з розбалансованістю думок щодо розуміння його актуальності в різних суспільних реаліях. Значною мірою це було зумовлено монополізацією релігійно-духовного життя під час першої окупації західноукраїнських земель радянськими військами та встановленням контролю над церквою під час німецької окупації УРСР. Саме під впливом таких політичних сил опинилася одна з найчисленніших вітчизняних релігійних конфесій – Українська греко-католицька церква. Тому метою цієї публікації є, власне, висвітлення становища УГКЦ в умовах кардинальних політичних змін на західноукраїнських землях в першій половині Другої Світової війни. Враховуючи те, що в радянській історичній літературі цій проблемі не присвячувалося об'єктивних досліджень, то наша увага зупиниться на аналізі праць української наукової еміграції, яка перша писала про труднощі, з якими стикнулася вірні та духовенство греко-католицької церкви у другій половині 1939–1942 рр.

Актуальність обраної проблеми дослідження полягає у тому, що практично до сьогодні не існує ґрунтовного спеціального історіографічного дослідження, у якому б йшлося про заслуги вітчизняної наукової еміграції у висвітленні "білих плям" історії Української греко-католицької церкви в радянську добу. Саме одна з них і стосувалася вивчення становища УГКЦ під час першої радянської та німецької окупації Галичини та Закарпаття на початку Другої Світової війни.

Про заслуги вітчизняної наукової еміграції у висвітленні становища УГКЦ в СРСР вперше почали згадува-

ти у сучасній українській історіографії на початку 1990-х рр. в дисертаційних дослідженнях, а також у спеціалізованих працях. Власне в огляді літератури історики почали класифікувати історичні дослідження за хронологією і тематикою написання. Серед них відмітимо роботи П. Костя [9], У. Кошетар [11], О. Лисенка [13], А. Васьківа [2] та ін.

З переходом західноукраїнських земель до складу УРСР питання щодо функціонування Української греко-католицької церкви в СРСР набуло пікантності. Ціла конфесія постала перед загальним принципом комунізму, який полягав у колективізації не лише народного господарства, але й гуманітарно-духовної сфери загалом [20, с. 28].

Відомий український історик І. Крип'якевич, який висловлював свою думку щодо становища УГКЦ в Радянському Союзі, вказував на труднощі, які позбавляли її повного права на існування. Вчений наголошував на ідейних розбіжностях між церквою та державним апаратом. Так, з 1939 р. заангажованість УГКЦ у вирішенні соціальних питань виявилася неприйнятною для радянського уряду [12, с. 145].

Таким чином, в західноукраїнському суспільстві наприкінці 1930-х рр. відверто почала втілюватись ідея радянського радикалізму. У зв'язку з цим проти церкви в Галичині та Закарпатті були застосовані усі засоби тиску, які передбачалися законодавчою базою по відношенню до релігійних організацій СРСР. І, як свідчить історик І. Гриньох, "... разом з матеріальними пограбуваннями Української Католицької Церкви здійснювалися репресії проти священиків, монахів, черниць і вірних

у формі допитів органами НКВД..., а навіть розстрілів без процесів і вироків" [4, с. 8].

Загалом, у дослідженнях української еміграції на початку 1940-х рр. відбувається деяке зміщення акцентів щодо звичайного опису становища УГКЦ під час першої окупації Галичини. Так, професор О. Терлецький схильний говорити про відверту кризу УГКЦ в республіці через несприйняття її радянською владою [21, с. 23].

Також у наукових розвідках 1940-х рр. можна простежити спроби хронологічного вивчення початків ліквідації Української греко-католицької церкви на західно-українських землях. Більшість дослідників нижню межу пов'язують із державотворчими процесами в краї, зокрема на Закарпатті в лютому-березні 1939 р. Саме те, що відбулося в регіоні, змусило радянський уряд вдатися до вироблення раптової методики придушення українського національного руху.

Одним із перших, хто спробував крізь призму подій на Закарпатті показати передісторію ліквідації УГКЦ, був їхній сучасник, відомий політичний діяч, професор С. Баран. Проте дослідник нічого не згадує про тиск на греко-католицьку церкву з боку радянських органів влади протягом 1939–1941 рр., лише відзначає поодинокі репресії проти окремих священиків і прицерковних мирянських організацій, які підтримували національний рух опору [1, с. 112].

Практично в одному світі змальовує С. Баран політику комуністів і фашистів щодо українського греко-католицизму: "Гітлерівська влада була так само безбожницька і ворожа до релігії, головню ж до католицької та її Церкви, як і більшовицька" [1, с. 113]. З 1942 р. С. Баран розглядає греко-католицьке питання виключно в контексті німецької окупаційної політики. Історик писав, що від початку встановлення німецького окупаційного режиму греко-католицькі священики почали зазнавати репресій тоді, коли їх почали звинувачувати у співпраці з ОУН-УПА, а також і в переховуванні євреїв [1, с. 114].

Вищезазначену думку намагався розвинути й С. Зеркаль. Проте недоліком його роботи є відсутність глибокого наукового аналізу. Спираючись на статистичні дані, дослідник лише поверхнево змальовує наслідки німецької окупаційної політики для українського греко-католицизму, як в Закарпатті, так і в Галичині [7].

Значно детальніше ситуацію навколо УГКЦ у 1939–1942 рр. описали І. Крип'якевич і М. Дольницький. Об'єктивно оцінюючи політичну ситуацію в західноукраїнському регіоні на початку 1940-х рр., вони, одні з перших, аргументовано представили механізм впровадження антикатолицької кампанії в краї. На їхню думку, саме Закарпаття стало ареною втілення антицерковної кампанії в УРСР, і першим її почав втілювати в життя німецький окупаційний уряд за сприяння чехословацької та угорської політики на Закарпатті. Останній за підтримки Вермахту розвинув свою діяльність у всіх напрямках, взявши під контроль церковне життя краю. Причиною для цього, на думку істориків, було "визрівання нової генерації українства та події 15 березня 1939 р., коли було проголошено Карпатську Україну самостійною державою на чолі з президентом-священиком А. Волошином" [12, с. 148–150]. При цьому вчені, як і їхній колега Д. Дорошенко, переконані, що метою Вермахту була все ж таки не ліквідація УГКЦ, а підкорення і використання її у власній політиці [3, с. 861–864]. Солідарним з І. Крип'якевичем і Д. Дорошенком був польський історик Р. Тожецький. Вчений відзначав, що дії греко-католицьких єпископів і духовенства при вирішенні національного питання у 1939 р. могли викликати хвилю обурень спочатку німецького, а вже згодом і радянського уряду. Він першим висловив думку, що долу-

чення УГКЦ до політичних ініціатив закарпатських русинів розцінювалося німцями і їхніми союзниками як втручання у сферу міжнародної політики [22, с. 114].

Проте не всі українські історики в еміграції вважали німецьку адміністрацію причетною до підготовки ліквідації греко-католицької церкви на Закарпатті. Одним з таких був Т. Коструба, який визнавав закарпатське питання 1939 р. ключовим саме у формуванні відносин між урядом СРСР та Адміністрацією УГКЦ. Проте, на його думку, це лише яскравий прояв участі цієї конфесії у політичних процесах того часу. Вона, де-факто, наприкінці 1930-х рр. була єдиним консолідуючим організмом, який намагався протистояти будь-яким зовнішнім зазіханням на українські землі. А тому, зазначає дослідник, "... було зрозуміло, що Москві треба знищити греко-католицьку церкву і галичан..." [10, с. 81]. Такої думки дотримувався й інший історик – І. Нагаєвський, який твердив, що не німецька, а радянська сторона в ліквідації УГКЦ намагалася "позбавитися ідеологічного опонента" [14, с. 55].

Проте вищезазначені висновки не є аксіомою. Так, історики О. Зінкевич та О. Воронин, які на підставі документів писали "Мартирологію українських церков", навпаки вважають державну політику по відношенню до УГКЦ у західних областях УРСР на початку 1940-х рр. багатогранною і непередбачувано-стихийною. Вчені переконані, що проголошення Карпатської України не стало причиною витворення концепції ліквідації УГКЦ чи обмеження її прав, а радше сам факт існування цієї конфесії породжував конфлікти в середині держави [16, с. 7]. Прихильником такої думки був і П. Ісаїв. Добре розуміючись на історії міжконфесійних конфліктів на українських землях, він схилявся до того, що причина несприйняття УГКЦ в СРСР пов'язана з вирішенням традиційно актуального питання Берестейської унії і встановленням єдиного православного простору в Радянському Союзі [8, с. 4].

Ще одним, чітко вираженими предметом дослідження української еміграції стає вивчення національного конфлікту, спровокованого радянською владою. Це було штучне явище, яке в умовах війни неможливо було зупинити. Зокрема, у контексті цього увага вчених зосереджувалася на ідеологічній боротьбі в СРСР, що включала таке поняття, як "національна церква". У 1950-х рр. про це пишуть М. Марисюк та М. Брадович. Перший відзначає: "Найперше, Церква охороняла саму основу морального ладу і в приватнім, і в громадському житті, тоді як майже всюди поза Церквою заперечують її" [15, с. 18].

Не применшує значення ідеологічного конфлікту у відносинах державної влади з УГКЦ і Н. Полонська-Василенко. Дослідниця наголошує, що в розумінні комуністичної номенклатури національний духовний чинник, який виходив з національної церкви, не мав можливості на легальне існування [18, с. 43, 51].

Таким чином, у вітчизняній історіографії, яка формувалася в середовищі еміграції, зустрічаємося з явищем зазвичай комплексного висвітлення цілого спектру важливих політичних кроків державної влади щодо органічного знищення УГКЦ як потужної проукраїнської інституції, авторитет якої відзначали міжнародні діячі. Акумулявання її єпископатом такого потенціалу, на думку Р. Рахманного, перетворило Українську греко-католицьку церкву "у скромну, але дуже реальну силу" [19, с. 26].

Вивчаючи стан УГКЦ наприкінці 1939–1942 рр. історики в еміграції не залишали поза увагою й постать митрополита Андрея Шептицького, якого тогочасна громадська думка вважала провідником українського народу. Так, І. Гриньох називав його "голосом суспільства" [5, с. 38–41], оскільки, на думку вченого, він кра-

ще усвідомлював сутність вітчизняних суспільно-політичних змагань, аніж значна частина тогочасної вітчизняної політичної еліти. І це, підкреслює дослідник, робило Главу УГКЦ небезпечним спочатку для радянського, а згодом і німецького політикуму. Саме через суспільну значимість Глави УГКЦ німецький уряд у 1941–1942 рр. заборонив публікацію всіх листів і звернень митрополита [6, с. 38–39].

Вивчаючи стан розвитку історичних досліджень історії УГКЦ на початку 1940-х рр., необхідно відзначити, що праці І. Гриньоха у 1960-х – 1970-х рр. були революційними в середовищі української наукової еміграції. Він був одним з небагатьох, який у своїх студіях використовував досі малодоступну джерельну базу, яка знаходилася у фондах ватиканської бібліотеки, Українського Вільного Університету тощо. На її підставі він робить висновки про початок ліквідації структур УГКЦ, зокрема радянськими спецслужбами, вже на початку 1940-х рр. Він це пояснює тим, що всі інститути цієї церкви були невідгідними для уряду СРСР [4, с. 7]. Також І. Гриньох вважає, що політизація церковного життя в УРСР, яка складалася протягом 1940-х рр. навколо УГКЦ, це перш за все реванш Російської православної церкви за встановлення церковної гегемонії на західноукраїнських землях.

Переломним періодом у дослідженні історії УГКЦ першої чверті 1940-х рр., стає кінець 1980-х рр. Він був спричинений процесом "перебудови", який вплинув на лібералізацію в державній системі, що відбилося й на історичних наукових дослідженнях тієї доби. У той час на виваженість наукових досліджень почали впливати й видані в еміграції ґрунтовні монографії вітчизняних істориків, у тому числі в середовищі духовенства. Автором однієї з них є священик І. Ортинський. Описуючи кількісний склад УГКЦ напередодні Другої Світової війни, він намагається тим самим показати її втрати внаслідок антицерковної політики радянської держави протягом 1939–1942 рр. [17, с. 139]. Вчений не заперечує думки тих істориків, які вважають, що вже у 1939–1941 рр. в СРСР формуються і набувають чинності закони, які починають регламентувати функціонування Української греко-католицької церкви. У даному випадку не йдеться про конкретні заходи, лише констатується загострення конфлікту "... з першими ув'язненнями духовенства і вірних, руйнуванням монастирів та церковних установ, скасуванням церковних маєтків" [17, с. 139]. Проте вже у 1941 р. І. Ортинський констатує припинення репресій, причин цьому не називаючи. Лише у працях згаданого вже І. Гриньоха, можна знайти кілька думок, які виключно однобоко відображають реальний стан речей. Це, зокрема: консолідованість греко-католицького населення Галичини; авторитет митрополита А. Шептицького; політична ситуація в Галичині та Закарпатті, в якій радянський уряд зайняв зважену позицію; раптові зміни у ході Другої світової війни, тощо [3, с. 8].

Таким чином, виходячи з аналізу подій випливає, що наслідком першої хвилі репресій проти УГКЦ, яку організував СРСР (1939–1941 рр.) стали дві складові: у людини відібрали право на релігійне самовизначення та заборонили належати до Церкви, з якою її пов'язувала історична пам'ять і традиції. У тому ж 1941 р. німецький окупаційний режим по суті продовжував започатковану тактику "відносин" між політикою і церквою. Підсумовуючи вищезазначене, можна виділити чітку позицію, яка сформувалася по відношенню до Української греко-католицької церкви наприкінці 1939–1942 рр. Вчені сходяться на думці, що саме політичні процеси на Закарпатті у 1939 р., участь у них духовенства цієї конфесії, наразила останню на небезпеку заборони в СРСР, і обмеження в період німецької окупації західноукраїнських

земель. Українська греко-католицька церква, володіючи потужним інтелектуальними і матеріальним потенціалом, опинилася перед загрозою цілковитого знищення.

Список використаних джерел

1. Баран С. Митрополит Андрей Шептицкий. Жизнь и деятельность / С. Баран. – Мюнхен: Вернигора, 1947. – 151 с.
2. Васків А.Ю. Греко-Католицька Церква в духовному житті українців Східної Галичини (1919–1939 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 09.00.11 – релігієзнавство / А.Ю. Васків; Львівський держ. ун-т ім. І. Франка. – Львів, 1997. – 25 с.
3. Крип'якевич І. Велика історія України / Упоряд. І. Крип'якевич, Д. Дорошенко, Я. Пастернак. – Львів; Вінніпег: Вид-во Івана Тиктора, 1948. – XXIII, 965 с.
4. Гриньох І. Знищення Української Католицької Церкви російсько-більшовицьким режимом / Іван Гриньох. – Мюнхен: б.в., 1970. – 55 с.
5. Гриньох І. Слуга Божий Андрей – благовісник єдності / Іван Гриньох. – Мюнхен: Verlag Biblos, 1961. – 220 с.
6. Заборовський Я. Андрей Шептицкий і екуменічний рух / Я. Заборовський // Спадщина митрополита Андрея Шептицького в національному й духовному відродженні України / за ред. В. Кононенко. – Івано-Франківськ: Плаї, 2000. – С. 31–41.
7. Зеркаль С. Національні і релігійні відносини на Закарпатті / С. Зеркаль. – Нью-Йорк: б.в., 1956. – 37 с.
8. Ісаїв П. Берестейська унія за новими дослідженнями / Петро Ісаїв. – Філадельфія: Америка, б.р. – 31 с.
9. Кость П. Історія Української Церкви / Панас Кость. – Львів: НВТ "Трансінтек", 1992. – 160 с.
10. Коструба Т. Як Москва нищила українську церкву. 2-е вид. / Теофіл Коструба. – Торонто: Добра книжка, 1961. – 96 с.
11. Кошетар У.П. Українська греко-католицька церква в суспільно-політичному житті Галичини (1900–1939 рр.) / У.П. Кошетар. – К.: МАУП, 2005. – 128 с.
12. Крип'якевич І. Нова історія України / І. Крип'якевич, М. Дольницький. – Детройт: Батьківщина, 1954. – 180 с.
13. Лисенко О.Є. Церковне життя в Україні. 1943–1946 рр. / О.Є. Лисенко. – К.: Вид-во Ін-ту історії України НАН України, 1998. – 404 с.
14. Нагаєвський І. Католицька церква в минулому і сучасному Україні / І. Нагаєвський. – Філадельфія: Америка, 1950. – 88 с.
15. Марисюк М. Католицька Церква добродійка людства / Маркіян Марисюк. – Б.м.: Вид-во ОО. Василян, 1954. – 61 с.
16. Мартирологія українських церков. У 4-х т. / упоряд. О. Зінкевич, О. Воронин та ін. – Торонто; Балтимор: Смолошип, 1987. – Т. II. – 1207 с.
17. Ортинський І. Хрищення, хрест та харизма України / Іван Ортинський. – Рим; Мюнхен; Фрайбург: б.в., 1988. – 197 с.
18. Полонська-Василенко Н. Історична наука в Україні за советської доби та доля істориків / Н. Полонська-Василенко // Записки Наукового Товариства ім. Т. Шевченка. – 1962. – Т. 173. – С. 7–112.
19. Рахманний Р. Самовизначення християнської України / Р. Рахманний. – Торонто: Новий шлях, 1977. – 63 с.
20. А. М. Сталінсько-більшовицький імперіалізм в світлі закордонної політики. – Б.м.: Вид-во ім. Є. Коновальця, 1945. – 35 с.
21. Терлецький О. Як будував і як руйнував український народ / О. Терлецький. – Львів: Укр. вид-во, 1941 р. – 24 с.
22. Тожецький Р. Митрополит Андрей Шептицкий / Ришард Тожецький // Ковчег. Збірник статей з церковної історії. – Львів: Кобза, 1993. – Ч. 1. – С. 109–121.

References

1. BARAN, S. (1947) *Mytropolyt Andrei Sheptytskyi. Zhyttia i diialnist*. Munich: Vernyhora.
2. VASKIV, A.Yu. (1997) *Hreko-Katolytska Tserkva v dukhovnomu zhytti ukrainstiv Shkhidnoi Halychyny (1919–1939 rr.)*. Abstract of unpublished thesis (Ph.D. of Historical Sciences) Lvivskyy derzhavnyy universytet imeni Ivana Franka, Lviv.
3. KRYPIAKEVYCH, I., DOROSHENKO, D., PASTERNAK, Ya. (1948) *Velyka istoriia Ukrainy*. Lviv, Winnipeg: Vydavnytstvo Ivana Tyktora.
4. HRYNOKH, I. (1970) *Znyshchennia Ukrainskoi Katolytskoi Tserkvy rosiisko-bilshovytskym rezhymom*. Munich: S.n.
5. HRYNOKH, I. (1961) *Sluha Bozhyi Andrey – blahovisnyk yednosti*. Munich: Verlag Biblos.
6. ZABOROVSKYI, Ya. (2000) *Andrey Sheptytskyi i ekumenichniy rukh*. In: V. Kononenko, ed. *Spadshchyna mytropolyty Andrey Sheptytskoho v natsionalnomu i dukhovnomu vidrodzhenni Ukrainy*. Ivano-Frankivsk: Plai, pp. 31–41.
7. ZERKAL, S. (1956) *Natsionalni i relihiini vidnosyny na Zakarpatti*. New York: S.n.
8. ISAILIV, P. (N.d.) *Beresteiska unii za novymy doslidamy*. Philadelphia: Ameryka.
9. KOST, P. (1992) *Istoriia Ukrainskoyi Tserkvy*. Lviv: NVT "Transintekh".
10. KOSTRUBA, T. (1961) *Yak Moskva nyschchyla ukrainsku tserkvu*. 2nd edn. Toronto: Dobra knyzhka.
11. KOSHETAR, U.P. (2005) *Ukrainska hreko-katolytska tserkva v suspilno-politychnomu zhytti Halychyny (1900–1939 rr.)*. Kyiv: MAUP.
12. KRYPIAKEVYCH, I., DOLNYTSKYI, M. (1954) *Nova istoriia Ukrainy*. Detroit: Batkivshchyna.

13. LYSENKO, O.Ye. (1998) *Tserkovne zhyttia v Ukraini. 1943–1946 rr.* Kyiv: Vydavnytstvo Instytutu istorii Ukrainy Natsionalnoi Akademii Nauk Ukrainy.
14. NAHAYEVSKYI, I. (1950) *Katolytska tserkva v mynolomu i suchasnomu Ukrainy.* Philadelphia: Ameryka.
15. MARYSIUK, M. (1954) *Katolytska tserkva dobrodiika liudstva.* S.l.: Vydavnytstvo ottisv Vasylian.
16. ZINKEVYCH, O. et al. (1987) *Martyrologiia ukrainskykh tserkov.* Toronto, Baltimore: Smoloskyp.
17. ORTYNSKYI, I. (1988) *Khryshchennia, khrest ta kharyzma Ukrainy.* Roma, Munich, Freiburg: S.n.

18. POLONSKA-VASYLENKO, N. (1962) *Istorychna nauka v Ukraini za sovetsoi doby ta dolia istorykiv.* *Zapysky Naukovoho Tovarystva imeni Tarasa Shevchenka.* 173, 7–112.
19. RAKHMANNYI, R. (1977) *Samovyznachennia khrystyianskoi Ukrainy.* Toronto: Novyi shliakh.
20. A. M. (1945) *Stalinsko-bolshevytskyi imperializm v svitli zakordonnoi polityky.* S.l.: Vydavnytstvo imeni Yevhena Konvaltsia.
21. TERLETSKYI, O. (1941) *Yak buduvav i yak ruinovav ukrainskyi narod.* Lviv: Ukrainske vydavnytstvo.
22. TOZHETSKYI, R. (1993) *Mytropolyt Andrey Sheptytskyi. Kovcheh. Zbirnyk statei z tserkovnoi istorii.* 1, 109–121.

Надійшла до редколегії 22.09.15

T. Pshenychnyi, Ph.D. in History, Junior Scientific Fellow
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

THE POSITION OF UKRAINIAN GRECO-CATHOLIC CHURCH IN 1939–1942 IN RESEARCHES OF UKRAINIAN SCIENTIFIC EMIGRATION

Political processes of the 20th century initiated not only geopolitical change, but also seriously transformed the humanitarian component of the society. Thus, due to the spread of Soviet ideological campaign, science of history radically changed. This led to such outcome that many historians on account of their confrontation with the regime had to emigrate out of the Soviet Union and there to continue their scientific career. To these activities of Ukrainian scientific emigration current article is devoted. The article highlights one of the pressing problems of national history – the position of the Ukrainian Greek Catholic Church (UGCC) during the time of powerful social and political changes that occurred in the Ukrainian lands as a result of the Second World War.

By analyzing the church factor in the national state building processes of the 20th century we are faced with imbalanced views on its relevance in different social realities. Mostly this was due to the monopolization of religious and spiritual life during the first occupation of Western Ukraine by Soviet troops and the establishment of control over the church during the German occupation of the USSR. Under the influence of such political forces was one of the largest national religious denominations – Ukrainian Greek Catholic Church. The purpose of this publication is to highlight the situation of UGCC in the situation of fundamental political change in Western Ukraine during the first half of the Second World War. Given that in Soviet historical literature this issue was not provided with objective research attention, author concentrated on the analysis of scientific papers by Ukrainian emigration, which had been the first to write about the situation of the Greek Catholic Church in the USSR during 1939–1942.

Through the analysis of a wide range of events, on which the author emphasizes, he derives certain conclusions. In particular, it is stated that the result of the first wave of persecution against the UGCC, which was organized by the USSR during 1939–1941, had two components: a person was forbidden to have the right to religious self-determination and banned to belong to the Church, to which she was connected through historical memory and tradition. Also in 1941 the German occupation regime, in fact, continued previous tactics of "relations" between politics and the church. In general, it is acknowledged that Ukrainian Greek Catholic Church having powerful intellectual and material potential had been faced with the threat of total destruction, legalization of which began later.

Keywords: the Ukrainian Greco-Catholic church, emigration, historiography, USSR, historical researches.

УДК 94(477):338.43(=162.1)-054.7"192/193"

О. Розовик, канд. іст. наук
Національний медичний університет імені О.О. Богомольця, Київ, Україна

АГРАРНЕ СТАНОВИЩЕ ПОЛЬСЬКИХ СЕЛЯН В УСРР І ПРОБЛЕМИ ЙОГО ПЕРЕСЕЛЕННЯ У 1920–1930-Х РОКАХ

На початку 1920-х рр. в УСРР з'явилася безземельне і малоземельне селянство у зв'язку з природним приростом населення, міграцією із зарубіжжя селянства, відсутністю вільних земель після їх перерозподілу між селянами у 1919 – 1920 рр. Всі ці явища були й у зоні Полісся і лісостепу України, де проживало 371 тис. поляків, з них 97,4 тис. – малоземельні і безземельні. Площа наділів на одне господарство на середину 1920-х рр. зменшилася з 8 – 10 дес. орних угідь до 1,5 – 2 дес. на сім'ю, що не відповідало у той час прожитковому мінімуму аграрного забезпечення родини. До того ж, ґрунти в цих регіонах не всюди були придатними для продуктивного землеробства.

У 1925 р. уряд республіки ухвалив програму переселення селян-поляків на південь України (17,5 тис. осіб) та у Все-союзний колонізаційний фонд (85 тис. осіб). Плановим переселенням держава надавала матеріальну допомогу 600 – 800 крб. на господарство, сільськогосподарський реманент, корів, коней тощо. За кошти держави та громадських організацій на півдні УСРР проводилися роботи по зрошенню сільськогосподарських угідь, налагодженню матеріально-технічного обслуговування новостворених кооперативних господарств.

У другій половині 1930-х рр. продовжувалася міграція польського населення з північних областей республіки переважно у південь. Проте цей рух проходив вже у пошуках більш високооплатної праці у сільській місцевості й містах, наванчання у системі професійної та вищої освіти.

Ключові слова: аграрне перенаселення, безземелля, переселення, освоєння земель, матеріально-технічне забезпечення.

На початку 1920-х років в аграрному секторі України почала з'являтися значна кількість безземельного і малоземельного селянства. Причин його появи було декілька. До першої з них слід віднести помітний приріст населення в республіці. Це було викликано, з одного боку, закінченням національно-визвольної революції українського народу 1917 – 1921 рр., припиненням громадянської війни республіці, зовнішньої військової інтервенції, що приводили до численних людських жертв, та переходом України до мирного життя. З іншого – встановлення миру та розгортання в республіці Нової економічної політики (НЕП) призвело до міграції в УСРР з сусідніх європейських країн: Польщі, Чехословаччини, Румунії, Болгарії, Греції, Німеччини та РСФРР значної кількості населення. Частина з них осідала на постійне

мешкання в містах, а інша – сільській місцевості. Природно, що останні отримували тут під ведення власних господарств землі. Тому міграція населення з зарубіжжя, приріст населення всередині республіки, поява багатьох молодих сімей, яким необхідні були землі для заснування власних господарств, приводило в комплексі до аграрного перенаселення. До цього слід також додати, що основна маса селян мешкала в зоні Полісся і лісостепу України, у той час як великі земельні простори на півдні республіки, тобто у степовій зоні, були незаселені. Не останню роль у появі аграрного перенаселення відіграв і той факт, що в процесі національно-визвольної революції урядами УНР–УСРР у 1919 – 1920 рр. було ліквідовано поміщицьке, фабрично-заводське, купецьке і церковно-монастирське землево-